

*Кельман Михайло Степанович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму,
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Верховенство права і конституційні основи однотипного судового правозастосування

The rule of law and the constitutional foundations of uniform judicial enforcement

Аксіоматична сутність судового правозастосування як ухвалення індивідуальних правових рішень неминуче пов'язана з пошуком права, що застосовується, тобто реалізується в універсальному сенсі правових правил з урахуванням особливостей того конфлікту, що вирішується судом. При цьому конкретні рішення у спірних ситуаціях зазвичай проблематичні. Розв'язання правових спорів, що належать до одного й того ж класу, здійснюють різні суб'єкти правозастосування. Формалізація пошуку рішень на основі вичерпного законодавчого закріплення його алгоритму, як і повна формалізація самого права, об'єктивно неможливі. Тому природно, що забезпечення однотипного уніфікованого підходу, такого, який має аналогом дискусійного правозастосування є предметом суспільного і, зокрема юридичного дискурсу, доктрини, а також правотворчих та правозастосовних процедур.

Актуалізація такого поєднання зусиль об'єктивно продиктована закономірностями функціонування права. Законодавець, зазвичай, керується правовим змістом закону і не може допускати різнобій у регулюванні – питання про його системність і відповідність правовим принципам заслуговує на особливий розгляд. Юридична доктрина, не обмежуючись лише аналізом правових приписів, покликана поглиблювати способи та системи аргументації, які при формулюванні та застосуванні норм можуть нівелювати об'єктивно обмежені можливості закону, що закріплює лише дещо абстрактні моделі поведінки. Правозастосування ж не може вибудовуватися на підставі механічного застосування норми до конкретної ситуації, ні на основі абсолютної дискреції у виборі норм та їхньої інтерпретації.

Проте і зміст усталеності судової практики, тобто, єдиних її підходів до застосування права задаються не потребами самої практики, а призначенням та семантикою права як такого. Судові ж процедури як ефективний засіб правозастосування дають змогу відрізнити право від «неправа», мають особливі характеристики, які зумовлюють не будь-які, а тільки ті методи, які відповідають суті правосуддя забезпечуючи єдність правозастосування як передумови панування права, правового світу та правової визначеності у процесах суспільної модернізації.

Сучасні уявлення про право, на противагу юридичному позитивізму, не пов'язують право лише з нормативним актом, законом як результатом правотворчої діяльності

держави та єдиним джерелом права. Вони припускають, що поняття права включає і змістовний ціннісний аспект. Верховенство права характеризується не тільки і не стільки вимогою підпорядкування закону, скільки насамперед визнанням невідчужуваних прав і свобод людини безпосередньо чинними та визначають сенс і зміст законів, відповідна перевірка та реалізація яких здійснюється правосуддям, мета і відповідний їй механізм забезпечення верховенства права зазначені у ст. 8 Конституції України. При цьому суд не має права застосовувати неправові за змістом закони, а процедури правосуддя мають бути справедливими і гарантувати передбачуваність судових рішень, тобто запобігати свавіллю.

Яке місце у цій системі цілей та цінностей правосуддя має займати забезпечення усталеності судової практики? Зрозуміло, що вона не є самоціллю: всі форми забезпечення єдності судової практики мають бути сконцентровані на запобіганні судових помилок та свавілля з боку суду, зокрема й ухвалення судом рішень на основі неправового закону або в умовах несправедливих процедур¹.

Стандарти, що визначають такі підходи, відповідно до визнаних у демократичному суспільстві правових принципів, закладені в чинній Конституції України. Змістовно це обумовлюється визнанням загальнолюдських цінностей, які вітчизняний конституційний законодавець трактує як основоположні для чинного конституційного регулювання².

У звичній парадигмі єдність судової практики спирається на закон у широкому розумінні слова, тобто на нормативний акт, та його уніфіковане (загальноприйняте) усталене тлумачення у правозастосуванні.

Порівняно недовге в історичному контексті орієнтування національної судової системи на вищі конституційні цінності, на жаль, поки що не призвело до реальної відмови від старих позитивістських позицій. Найчастіше переваги правозастосовника, що виражаються в орієнтації на нормативні акти, а не на загальні принципи права, зокрема визнані Україною як членом міжнародного співтовариства, призводять лише до декоративного цитування конституційних та міжнародно-правових положень у судових рішеннях для демонстрації формального декларування їх. Зміст правових принципів при цьому не розкривається і не визначає сутність аргументації при обґрунтуванні індивідуально-правових актів. Забезпечення єдності у правозастосуванні на основі «диктатури закону» цього і не передбачає. Ба більше, спонукає до пріоритетності букви нормативного тексту. У судовій практиці така діяльність більш «вигідна», «доступна» і «безпечніша», ніж реалізація Конституції, правових позицій конституційної і вітчизняної юрисдикції, яка впливає саме із загальних принципів права.

Однак звичний позитивізм, який віддає перевагу букві закону його тлумаченню на основі правових принципів, насправді не забезпечує одноманітного правозастосування і, зрештою, має протилежний ефект³. Правотворчість і правозастосування, що виходять з нереалістичної тези про те, що текст закону при його однаковому прочитанні

¹ Бойко О. В. Зміст права на справедливий судовий розгляд. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 257; Рікер П. Право і справедливість / пер. О. Сирцова, В. Каденко. Київ: Дух і літера, 2002. С. 184.

² Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

³ Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.

може і повинен призводити до єдності в судовій практиці, з одного боку, звільняє від оприлюднення в законі правового змісту, але, з другого боку, не може забезпечити усунення властивих законодавчому регулюванню (при всій його різноманітності та прагненні до нарощування обсягу приписів) неповноти та конкурентності норм, багатоваріантності їхнього тлумачення, а нерідко і семантичної суперечливості.

У результаті нормативістський підхід, що потребує обґрунтованості ухвали суду з текстом норми як регулятора, створює умови для довільного розширення сфери суддівського розсуду⁴ без необхідного його обмеження рамками правових принципів, що всупереч прагненням до однотипного застосування закону може призводити (у позитивістській традиції) до непередбачуваних і суперечливих рішень.

Належну основу однаковості правозастосування створює саме дотримання загальних принципів права. Вони, безумовно, пов'язують і законодавця, який, створюючи норми, також не має права вибирати регулювання будь-якого змісту. Однак подекуди особливості законотворчої процедури, як і її явний політичний характер, багатосуб'єктність, не дає змогу ухвалити обґрунтовано об'єктивні рішення на основі консенсусу необхідної більшості. Відмінність інтересів, що лобіюються, та інші причини об'єктивно не дають підстав сподіватися, що самі норми, які створюються в таких процедурах, будуть послідовним втіленням правових принципів.

У правосудді ж, що виключає за своєю суттю дію подібних факторів, загальні принципи права опосередковують виявлення однакового правового змісту законодавчого регулювання, зокрема й без звернення до законодавця з пропозиціями про зміну, конкретизацію, доповнення, погодження нормативних правил у випадках, коли сам собою текст закону недостатній, щоб виявити його справжній належний зміст. З огляду на це також очевидно, що прагнення виключити або звести до мінімуму значення суддівської оцінки норм, що застосовуються як елементи професійної правосвідомості та власного переконання суддів, а отже, обмежити суддівський розсуд не адекватно вирішуваним судом завданням індивідуального правового регулювання⁵ не відповідає ролі самостійної та незалежної судової влади щодо контролю правового змісту законів.

Реалізація правової семантики норм у правозастосуванні як механізму, що забезпечує верховенство права, в рамках правової державності є єдиною метою не лише правосуддя у конкретних справах, а й одноманітності правозастосування назагал. Інакше єдність судової практики не має легітимно визнаних його підстав.

Отже, єдність у застосуванні норм позитивного права соціально обґрунтовано лише за умови, якщо вона забезпечує верховенство права, тобто. служить реалізації загальних принципів права, визнаних і у демократичному суспільстві. Цим визначаються як пріоритети змісту одноманітного тлумачення норм, так і допустимі способи забезпечення єдності судової практики.

⁴ Острогляд О., Кіцелюк В. Правові та моральні засади суддівського розсуду як фактор позитивної відповідальності суддів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 266.

⁵ Ковальський В. Проблема суддівського розсуду та кримінальний закон. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи*: Матеріали наук.-практ. конф. Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 114; Гураленко Н. Свобода вибору як атрибутивна ознака суддівського розсуду. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 294.